

УДК 343.1

Михайло Гузела

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЧАСТКОВИМ ОБМЕЖЕННЯМ СВОБОДИ ОСОБИ

<http://doi.org/10.23939/law2020.25.178>

© Гузела М. В., 2020

Присвячено проблемі мутності процесуального примусу в процесі застосування запобіжних заходів, пов'язаних із частковим обмеженням свободи особи під час здійснення кримінального переслідування. Зокрема, проаналізовано порівняно новий запобіжний захід, який закріплений у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України – домашнього арешту, який є певним законодавчим заповненням прогалини, що виникла між запобіжними заходами, не пов'язаними з обмеженням свободи особи та триманням під вартою. Автор наголошує, що запровадження домашнього арешту як запобіжного заходу в системі заходів забезпечення кримінального провадження є прогресивним для кримінального процесуального законодавства України. Зважаючи на підвищену увагу до проблеми дотримання законності при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, запровадження нових прогресивних запобіжних заходів, пов'язаних із частковим обмеженням свободи особи, які передбачені чинним КПК України, зокрема, домашнього арешту, сприятиме розв'язанню нагальної проблеми дотримання прав людини в процесі здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне процесуальне право, кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, домашній арешт.

Постановка проблеми. Враховуючи той факт, що ми сьогодні переживаємо епоху становлення кримінального процесуального законодавства України, то серед основних проблем кримінальної процесуальної науки однією з найактуальніших є проблема застосування процесуального примусу в кримінальному провадженні. У цьому разі особливо важлива проблема застосування в кримінальному процесі запобіжних заходів, пов'язаних тільки з частковим обмеженням свободи особи, зокрема, домашнього арешту, який є певним заповненням прогалини, що виникла між заходами, не пов'язаними з обмеженням свободи особи та триманням під вартою. Тому вирішення проблеми застосування домашнього арешту під час кримінального провадження покликане сприяти розв'язанню нагальної проблеми дотримання прав людини в процесі здійснення кримінального переслідування.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблеми застосування процесуального примусу в процесі кримінального провадження внесла ціла низка вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері кримінального процесу, зокрема Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевой,

О. М. Гумін, В. С. Зеленецький, З. З. Зінатулін, А. В. Іщенко, П. С. Елькінд, Є. Г. Коваленко, Г. К. Кожевніков, І. Г. Кириченко, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, Л. М. Лобойко, О. Р. Михайленко, А. В. Молдаван, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, С. М. Смоков, І. Л. Петрухін, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, О. Г. Шило та ін.

Мета статті полягає у дослідженні домашнього арешту під час кримінального провадження як запобіжного заходу, який є певним прогресивним заповненням прогалини, що виникла між заходами, не пов'язаними з обмеженням свободи особи та триманням під вартою.

Виклад основного матеріалу. Однією з новел КПК України є закріплення домашнього арешту в переліку запобіжних заходів. Метою впровадження зазначеного запобіжного заходу, який пов'язаний тільки з частковим обмеженням свободи особи, є заповнення прогалини, яка виникла між заходами, не пов'язаними з обмеженням свободи особи та триманням під вартою. Адже тримання під вартою підозрюваного (обвинуваченого) як найсуворіший запобіжний захід у кримінальному провадженні обмежує одне з важливіших прав людини і громадянина, проголошене у ст. 29 Конституції України – право на свободу та особисту недоторканність. Таке обмеження, відповідно до ч. 2 ст. 29 Конституції України, може мати місце не інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом (кримінальним процесуальним законом). Незважаючи на особливу суворість, зазначений запобіжний захід донедавна широко використовували у слідчій і судовій практиці. За частотою застосування тримання під вартою традиційно займав друге місце після особистого зобов'язання і обирався стосовно кожного п'ятого підозрюваного (обвинуваченого). Однак, сьогодні, виходячи із даних статистики, кількість осіб, яким обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має тенденцію до зменшення. Так, за даними Центру політико-правових реформ за 2019 рік кількість осіб, які утримуються у СІЗО, зменшилась на 36 % порівняно з минулим 2018 роком. На розгляд слідчих суддів все частіше почали надходити клопотання про застосування інших запобіжних заходів, а саме застави, домашнього арешту, особистої поруки та особистого зобов'язання. Так, кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у період з 2017 до 2018 року становила майже 30 тисяч або 42,5 % усіх поданих клопотань про застосування запобіжного заходу, із них задоволено 90,4 % від розглянутих [8]. Отже, варто зазначити, що після набрання чинності КПК України, кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, які надійшли до місцевих загальних судів, значно зменшилась та з року в рік неухильно зменшується за рахунок все частішого застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Однак домашній арешт не є абсолютною новелою для кримінального судочинства, оскільки він існував як запобіжний захід на території сучасної України ще у часи чинності Статуту кримінального судочинства 1864 року [11] та Кримінально-процесуального кодексу Австро-Угорщини 1873 року [12, с. 418–422]. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 року також передбачав домашній арешт як запобіжний захід, що полягав у позбавленні обвинуваченого волі у вигляді його ізоляції на дому, з призначенням варти чи без неї, і використовувався тоді доволі широко [9]. Однак у КПК УСРР 1960 р. цей запобіжний захід не був включений і взагалі не застосовувався [10].

Запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, будучи не таким суворим, як тримання під вартою, і не таким м'яким, як особисте зобов'язання, є достатньо прийнятним і для держави (через значну економію бюджетних коштів, що витрачаються на утримання слідчих ізоляторів), і для особи (яка у такий спосіб отримує можливість уникнути негативних наслідків перебування у слідчому ізоляторі, а також зберігає зв'язок з родиною і суспільством), а тому видається доволі прогресивним і перспективним [2, с. 45]. Кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, що перебували на розгляді слідчих суддів за період із 2018 до 2019 року, становила понад 8 тисяч усіх поданих клопотань про застосування запобіжного заходу, із них задоволено більше ніж 7 тисяч; кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді застави близько 2 тисяч, задоволено – 1,4 тисячі [3].

Сьогодні низка держав пострадянського простору відновили домашній арешт як запобіжний захід у кримінальному процесі (Білорусь, Азербайджан, Казахстан). Так, відповідно до ст. 125 КПК Республіки Білорусь, домашній арешт полягає в ізоляції підозрюваного або обвинуваченого від суспільства без утримання його під вартою, але із застосуванням правообмежень, визначених прокурором або його заступником. Домашній арешт може супроводжуватися такими заходами примусу: 1) заборонаю виходу з житла повністю або в певний час; 2) заборонаю телефонних переговорів, відправлення кореспонденції й використання засобів зв'язку; 3) заборонаю спілкуватися з певними особами та приймати кого б то не було у себе; 4) застосуванням електронних засобів контролю і покладенням обов'язку носити при собі, обслуговувати їх роботу; 5) покладенням обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки або інші сигнали контролю, дзвонити телефоном або особисто з'являтися в певний час в орган дізнання або інший орган, який здійснює нагляд за поведінкою підозрюваного або обвинуваченого [4].

Основне обмеження, пов'язане із застосуванням цього виду запобіжного заходу, полягає в тому, що підозрюваний (обвинувачений) не є повністю вільним у своєму пересуванні, тобто він не вправі безперешкодно і самовільно (без дозволу відповідних уповноважених на те органів і посадових осіб) покинути місце свого постійного, переважного чи тимчасового проживання (будинок, квартиру, дачу, житло, яке він займає як власник, орендар чи з інших підстав, передбачених законом тощо) [5].

Водночас обмеження свободи пересування може мати й інші форми, зрештою у вигляді заборони без дозволу суду залишати місце постійного чи тимчасового проживання або відвідувати місце роботи, навчання чи інші визначені судом конкретні місця, залишати своє житло на весь період дії запобіжного заходу чи на визначений судом строк тощо. Передбачається також ізоляція підозрюваного, обвинуваченого у його житлі лише у визначений час (наприклад, тільки у нічний час щоденно, крім вихідних і святкових днів та ін.).

Ступінь суворості режиму ізоляції підозрюваного, обвинуваченого у межах його житла може бути різним – від заборони взагалі залишати своє житло протягом усього строку дії цього запобіжного заходу до надання йому можливості короткотривалих відлучень із дозволу суду, що обрав запобіжний захід, що може бути зумовлено різними факторами, насамперед такими, як характер вчиненого злочину, поведінка особи під час розслідування, наявність умов (зокрема побутових, фінансових, соціальних) для утримання цієї особи під домашнім арештом тощо [6, с. 87].

Відповідно до ст. 181 КПК України домашній арешт полягає в забороні підозрюваному (обвинуваченому) залишати житло цілодобово або у певний визначений період доби. Домашній арешт, як і будь-який запобіжний захід, застосовують лише до особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Варто зазначити, що таке формулювання норми є не зовсім конкретним, оскільки нашою думкою, що цей запобіжний захід можна застосувати навіть до осіб, яким загрожує довічне позбавлення волі [7, с. 46]. Тому зазначене в ст. 181 КПК України формулювання потребує певної корекції законодавцем.

Відповідно до ст. 181 КПК України, ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого [1].

Орган Національної поліції повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження. Працівники органу Національної поліції з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. У разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку,

передбаченому статтею 199 КПК України. Сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. По закінченню цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

Відповідно до ст. 195 КПК України, застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії [1].

Електронні засоби контролю можна застосовувати: 1) слідчим на підставі ухвали слідчого судді, суду про обрання стосовно підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, якою на останнього покладено відповідний обов'язок; 2) працівникам органу Національної поліції на підставі ухвали слідчого судді, суду, якою щодо підозрюваного, обвинуваченого обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту.

Електронні засоби контролю застосовують у порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ України. Не допускається застосування електронних засобів контролю, які істотно порушують нормальний уклад життя особи, спричиняють значні незручності у їх носінні або можуть становити небезпеку для життя та здоров'я особи, яка їх використовує. Слідчий, працівник органу Національної поліції перед застосуванням електронного засобу контролю зобов'язаний під розпис роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому правила користування пристроєм, техніку безпеки поведіння з ним та наслідки його зняття або неправомірного втручання в його роботу з метою ухилення від контролю.

Відмова від носіння засобу електронного контролю, умисне зняття, пошкодження або інше втручання в його роботу з метою ухилення від контролю, а, отже, намагання вчинити зазначені дії, є невиконанням обов'язків, покладених судом на підозрюваного, обвинуваченого при обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі або у вигляді домашнього арешту.

Електронна система спостереження – не єдина складова домашнього арешту. Його можна забезпечити і без застосування електронних пристроїв, ґрунтуючись переважно на традиційних заходах, а саме на раптових візитах правоохоронців до місця перебування арештованого, перевірках у телефонному режимі.

Домашній арешт для обвинуваченого (підозрюваного) може тривати не більше двох місяців, проте за необхідності його можна продовжити за клопотанням прокурора в межах досудового розслідування. Сукупний строк тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати шість місяців. Одразу після закінчення цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію, і запобіжний захід вважається скасованим.

Застосовуючи домашній арешт, слідчий суддя, суд повинні обов'язково керуватися положеннями ст. 178 КПК України, яка містить обставини, що враховуються під час обрання будь-якого запобіжного заходу (зокрема, вік, стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого, міцність соціальних зв'язків такої особи у місці проживання, зокрема наявність сім'ї та утриманців, репутація, майновий стан та інші обставини) [1]. Отже, основні штрихи процесуального примусу зберігають для зазначеного запобіжного заходу, зокрема: заборона виходу з житла – повністю або лише у певний період доби; зобов'язання особи відповідати на контрольні дзвінки чи інші сигнали контролю; зобов'язання особи телефонувати чи особисто з'являтися у визначений час до правоохоронних органів, що здійснюють нагляд за поведінкою обвинуваченого (підозрюваного); заборона телефонних переговорів, відправлення кореспонденції та використання інших засобів зв'язку тощо.

Підсумовуючи все вищесказане, потрібно зазначити, що домашній арешт – це більш гуманний вид запобіжного заходу порівняно з триманням під вартою, який наблизив Україну до міжнародних та європейських стандартів кримінального провадження. Його запровадження є прогресивним для кримінального процесуального законодавства України. Зважаючи на підвищену

увагу з боку міжнародної спільноти та громадськості в Україні до проблеми дотримання законності при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, запровадження нових прогресивних запобіжних заходів, пов'язаних із частковим обмеженням свободи особи, які передбачені чинним КПК України, зокрема, домашнього арешту, – сприятиме розв'язанню нагальної проблеми дотримання прав людини в процесі здійснення кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. 2. Кабилова С. А. Домашний арест как мера пресечения в отечественном и зарубежном законодательстве // Российский следователь / С. А. Кабилова, Ш. Х. Заман. 2004. № 2. С. 45. 3. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. 4. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kodeksy-by.com>. 5. Луцюк М. Новий КПК: щодо повноважень адвоката під час кримінального провадження / М. Луцюк. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rivnepravo.com.ua>. 6. Меры процессуального принуждения в досудебном производстве по уголовным делам / под ред. М. Е. Токаревой. М.: Юрлитинформ, 2005. С. 87. 7. Молдован А. В. Кримінальний процес України: навч. посібник / А. В. Молдован, С. М. Мельник. К.: ЦУЛ, 2013. С. 46. 8. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. 9. *Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти* (на материалах УССР). К.: Тип. МВД УССР, 1972. 307 с. 10. Кримінально-процесуальний кодекс України (станом на 19.11.12 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. 11. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. II. Санкт-Петербург: Издательство “Альфа”, 1996. С. 334. 12. Худоба Н. В. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини / Н. В. Худоба // Форум права. 2009. № 2. С. 418–422.

REFERENCES

1. **Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy** [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. [Elektronnyi resurs]: Rezhym dostupu: <http://www.rada.gov.ua>. 2. **Kabylova S. A. Domashnyi arest kak mera presecheniya v otechestvennom y zarubezhnom zakonodatelstve** [House arrest as a measure of restraint in domestic and foreign legislation] // Rosyiskiy sledovatel / S. A. Kabylova, Sh. Kh. Zaman. 2004. No. 2. P. 45. 3. **Ohliad danykh sudovoi statystyky shchodo zastosuvannia okremykh norm Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (KPK)** [Review of court statistics on the application of certain rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC)] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. 4. **Uholovno-protsessualnyi kodeks Respublyky Belarus** [Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus] [Электронный ресурс]. Rezhym dostupa: <http://kodeksy-by.com>. 5. **Lutsiuk M. Novyi KPK** [The new CPC]: shchodo povnovazhen advokata pid chas kryminalnoho provadzhenia / M. Lutsiuk [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://rivnepravo.com.ua>. 6. **Меры протсессуального прынужденія в досудебном проузводстве по ухолонным делам** [Measures of procedural coercion in pre-trial proceedings in criminal cases] / Pod red. M.E. Tokarevoi. M.: Yurlytynform, 2005. P. 87. 7. **Moldovan A.V. Kryminalnyi protses Ukrainy** [Criminal process of Ukraine] / A. V. Moldovan, S. M. Melnyk. Navchalnyi posibnyk. K.: TsUL, 2013. P. 46. 8. **Ohliad danykh sudovoi statystyky shchodo zastosuvannia okremykh norm Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (KPK)**. [Review of court statistics on the application of certain rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC)] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. 9. **Zemlianskyi P. T. Uholovno-protsessualnoe zakonodatelstvo v pervye hody sovetskoï vlasty** [Criminal procedure legislation in the first years of Soviet rule] (na materyalakh USSR). Kyev: Typ. MVD USSR, 1972. 307 p. 10. **Kryminalno-protsessualnyi kodeks Ukrainy** [Code of Criminal Procedure of Ukraine] (stanom na 19.11.12 r.) [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. 11. **Foinytskyi Y. Ia. Kurs uholovnoho sudoproyzvdstva. Tom II. Sankt-Peterburh: Yzdatelstvo “Alfa”, [Course of criminal proceedings. Volume II. St. Petersburg: Alpha Publishing House] 1996. P. 334. 12. **Khudoba N. V. Avstriïskiy kryminalno-protsessualnyi kodeks 1873 roku ta yoho zastosuvannia na terytorii Halychyny** [Austrian Criminal Procedure Code of 1873 and its application in Galicia] / N. V. Khudoba // Forum prava. 2009. No. 2. P. 418–422.**

Дата надходження: 03.01.2020 р.

Михаил Гузела

**ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРИНУЖДЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ
ПРИМЕНЕНИЯ МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ, СВЯЗАННЫХ
С ЧАСТИЧНЫМ ОГРАНИЧЕНИЕМ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ**

Статья посвящена проблеме сущности процессуального принуждения в процессе применения мер пресечения, связанных с частичным ограничением свободы личности при осуществлении уголовного преследования. В частности, приводится анализ сравнительно новой меры пресечения, нашедшей закрепление в действующем Уголовном процессуальном кодексе Украины - домашнего ареста, который является определенным законодательным заполнением пробела, который возник между мерами пресечения, не связанными с ограничением свободы личности, и содержанием под стражей. Автор отмечает, что закрепление домашнего ареста в качестве меры пресечения в системе мер обеспечения уголовного производства является прогрессивным для уголовного процессуального законодательства Украины. Учитывая повышенное внимание к проблеме обеспечения законности в процессе применения меры пресечения в виде содержания под стражей, закрепление новых прогрессивных мер пресечения, связанных с частичным ограничением свободы личности, которые регламентированы действующим УПК Украины, в частности, домашнего ареста, – будет способствовать решению проблемы обеспечения прав человека в процессе осуществления уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное процессуальное право, уголовное производство, средства обеспечения уголовного производства, меры пресечения, домашний арест.

Mykhailo Huzela

Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure,
Ph. D., Assoc. Prof.

**PROCEDURAL FORCES IN THE PROCESS OF IMPLEMENTING PRECAUTIONS RELATING
TO PARTIAL RESTRICTION OF FREEDOM OF PERSON**

The article deals with the problem of the nature of procedural coercion in the process of preventive measures related to the partial restriction of a person's freedom during criminal proceedings. In particular, an analysis of a relatively new preventive measure, which found anchoring in the current Criminal Procedure Code of Ukraine – house arrest, which is a certain legislative filling in of the gap that arose between preventive measures, unrelated to the restriction of freedom of person, is provided. The author emphasizes that the introduction of house arrest as a precautionary measure in the system of criminal proceedings is progressive for the criminal procedural legislation of Ukraine. Due to the increased compliance with the law in the application of a precautionary measure in the form of detention, the introduction of new progressive incidental measures related to the partial restriction of the freedom of the person, respect for human rights in the course of criminal proceedings.

Key words: criminal procedural law, criminal proceedings, measures of ensuring criminal proceedings, preventive measures, house arrest.